

Federacija Bosne i Hercegovine
FEDERALNO MINISTARSTVO OBRAZOVANJA I NAUKE

SMJERNICE ZA IMPLEMENTACIJU SOCIJALNE DIMENZIJE NA VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BIH

Bosna i Hercegovina, 2019.

Partneri:

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke BiH

Univerzitet u Tuzli

Univerzitet u Travniku

Sarajevo susret kultura

Autori:

Prof. dr Elvira Dilberović

Prof. dr Jasmina Alihodžić

Prof. dr Dženeta Omerdić

Prof. dr Meliha Bijedić

Prof. dr Boris Krešić

Prof. dr Izet Rađo

Prof. dr Dino Mujkić

Doc. dr Amra Tuzović

Dr Maja Đurić

Jana Čarkadžić

Zlatan Buljko

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

“This document has been prepared for the European Commission how ever it reflects the views only of the authors, and the Commission can not be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.”

SADRŽAJ

1. EVROPSKI KONTEKST I DUGOROČNI CILJEVI IMPLEMENTACIJE INKLUZIVNOG SISTEMA OBRAZOVANJA NA VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

- 1.1 Uvod
- 1.2 Evropski kontekst i izazovi za Bosnu i Hercegovinu
- 1.3 Nedovoljno predstavljene grupe i grupe sa posebnim potrebama
- 1.4 Implementirane mjere u pogledu inkluzivnog sistema obrazovanja na visokoškolskim ustanovama u FBiH
- 1.5 Dugoročni ciljevi u pogledu implementacije socijalne dimenzije na visokoškolskim ustanovama

2. INKLUZIVNI PRISTUP VISOKOM OBRAZOVANJU

- 2.1 Poboljšanje kvaliteta i dostupnosti informativnih materijala
- 2.2 Aktivnosti usmjerene prema srednjim školama i ostvarivanje saradnje
- 2.3 Izrada i poboljšanje inkluzivnog vodiča za studente
- 2.4 Pojam inkluzivnih inkubatora
- 2.5 Priznanje neformalnih kompetencija

3. POVEĆATI BROJ UPISANIH, SMANJITI BROJ ISPISANIH I POBOLJŠATI AKADEMSKI USPJEH STUDENATA UKLJUČENIH U INKLUZIVNI SISTEM OBRAZOVANJA NA VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

- 3.1 Dinamika upisa, ispisa i kvaliteta akademskog uspjeha studenata involviranih u inkluzivni sistem obrazovanja na visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH u periodu 2010-2018. godine
- 3.2 Pojednostavljenje procesa upisa na visokoškolskim ustanovama
- 3.3 Organizacija inkluzivnog nastavnog procesa na visokoškolskim ustanovama
- 3.4 Izrada inkluzivnih kurikuluma i poboljšanje kvaliteta podučavanja
- 3.5 Povećanje kompatibilnosti studija sa drugim sferama života

4. PODRŠKA RAZVOJNIM POLITIKAMA U SEKTORU VISOKOG OBRAZOVANJA

- 4.1 Procjena troškova inkluzivnog modela organizacije nastavnog procesa (odnos GDP-a)
- 4.2 Determnisanje sistemskih mjera u sistemu visokog obrazovanja
- 4.3 Integrisanje socijalne dimenzije u strateško planiranje u oblasti visokog obrazovanja i kreiranje odgovarajućih upravljačkih struktura
- 4.4 Kreiranje ili poboljšanje mehanizama za podršku studentima

5. KVANTITATIVNI CILJEVI DO 2022. GODINE

PREDGOVOR

Inkluzivna praksa se može definisati kao stavovi i metode koje osiguravaju pristup redovnom obrazovanju za sve učenike. Svi su posvećeni tome da se osigura da se učenici osjećaju dobrodošli i cijenjeni, te da dobiju pravu podršku kako bi im se pomoglo u razvoju talenata i postigli njihovi ciljevi. (ALFFIE, 2018.)

U kontekstu ERASMUS+ projekta "Razvoj i implementacija strategija socijalne dimenzije u Armeniji i Bosni i Hercegovini kroz prekoregionalno vršnjačko učenje - INCLUSION", a koji je sufinansiran od strane Europske Unije, ostvarena su značajna postignuća u duhu inkluzivnog obrazovanja kada su u pitanju institucije visokog obrazovanja i pripadajuće interesne grupe u Bosni i Hercegovini. BiH partneri konzorcija su imali za cilj da pojasne kako institucije visokog obrazovanja mogu dovesti u pitanje teorijske, metodološke, institucionalne i praktične aspekte provođenja inkluzivnih okruženja za učenje. Partneri imaju na umu cilj da doprinesu daljem razvoju institucija visokog obrazovanja koje promovišu uživanje ljudskih prava, poštovanje ljudskog dostojanstva, te provođenje inkluzije u praksi.

Inkluzija u ovom projektu podrazumijeva proces u kojem Univerzitet u Tuzli i Univerzitet u Travniku ulažu napore da odgovore na individualne potrebe svih studenata omogućavanjem nastavnih procesa, finansijskih sredstava i resursa kako bi unaprijedili pružanje jednakih mogućnosti. Ovim procesom, Univerzitet gradi vlastiti kapacitet kako bi prihvatio sve zainteresovane osobe iz zajednice koje žele pohađati nastavu, te ograničio sve oblike isključivanja po bilo kojem osnovu (Sebba i Sachdev, 1997.; Booth i Ainscow, 1998.).

Cjelokupno studentsko tijelo bi trebalo odražavati različitost našeg stanovništva. Ovo ukazuje da moramo omogućiti studentima da završe svoje studije bez prepreka koje se odnose na njihovo socijalno i ekonomsko porijeklo. Kako bi se to postiglo, potrebno je da nastavimo sa našim naporima u pružanju adekvatnih usluga studentima, kreiramo fleksibilnije puteve učenja ka i u visokom obrazovanju, te jačamo sudjelovanje na svim nivoima na osnovu jednakih mogućnosti.

Ove Smjernice predstavljaju skup korisnih alata i informacija za akademsko osoblje i nastavnike u srednjim školama kako bi sve mogućnosti i prilike inkluzivnog učenja i podučavanja na institucijama visokog obrazovanja i u učionicama mogle biti istražene, naglašavajući pri tome pet najvažnijih dimenzija. Ovaj dokument je rezultat dvogodišnjeg opsežnog istraživanja provedenog od strane BiH partnera konzorcija koji provodi projekat INCLUSION - Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, Univerziteta u Tuzli, Univerziteta u Travniku, te organizacije Sarajevo susret kultura.

PREGLED

1. EVROPSKI KONTEKST I DUGOROČNI CILJEVI IMPLEMENTACIJE INKLUZIVNOG SISTEMA OBRAZOVANJA NA VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

1.1. Uvod

U složenom svijetu i izazovima koji su sve više međusobno povezani, potreba za kolektivnim odgovorima na složena pitanja sve je veća. Dokument „Smjernice za implementaciju socijalne dimenzije na visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH“ je proizvod ERASMUS+ projekta „Razvoj i implementacija strategija socijalne dimenzije u Armeniji i Bosni i Hercegovini kroz prekoregionalno vršnjačko učenje“ (INCLUSION), te uzima u obzir moguća rješenja koja nas povezuju na pojedinačnoj, federalnoj, nacionalnoj, regionalnoj, pa i globalnoj osnovi. Smjernice i preporuke koje se dotiču inkluzivnog pristupa u visokom obrazovanju imaju za cilj da dalje osnaže visokoškolske ustanove u Federaciji Bosne i Hercegovine u oblasti inkluzije u širem pojmu. Počevši od analize trenutnog stanja, više od 15 eksperata sa četiri institucije u Federaciji BiH, a koje uključuju Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, javnu i privatnu visokoškolsku ustanovu i nevladinu organizaciju, je učestvovalo u izradi prezentovanog dokumenta, dajući time podršku razvojnom procesu socijalne dimenzije u visokom obrazovanju.

1.2. Evropski kontekst i izazovi za Bosnu i Hercegovinu

Evropska unija je pokazala uspjeh u pružanju podrške visokom obrazovanju kroz politike saradnje i mnogobrojne programe finansiranja. Jedan od prioriteta Evropske unije u kontekstu sistema podrške koji pruža visokom obrazovanju je izgradnja inkluzivnog i povezanog sistema visokog obrazovanja. Evropska komisija naglašava značaj uloge visokog obrazovanja u suočavanju sa evropskim društvenim i demokratskim izazovima (COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE COUNCIL, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE AND THE COMMITTEE OF THE REGIONS on a renewed EU agenda for higher education/Brisel 30.05.2017.).

Sve zemlje u Evropskom prostoru visokog obrazovanja (EHEA) moraju razviti koherentan niz mjera politika koje se odnose na aktivno učešće visokog obrazovanja u inkluziji, te koje identifikuju nedovoljno zastupljene grupe u visokom obrazovanju, navodeći specifične i mjerljive aktivnosti kako bi se poboljšao pristup, učešće i završetak školovanja tih grupa (Strategija za razvoj socijalne dimenzije i cjeloživotnog učenja u EHEA do 2020).

Na Petom forumu bolonjske politike (Pariz, 25.05.2018.) pokrenut je dijalog o globalnoj politici koji se fokusira na dva zajednička problema - socijalnu inkluziju i širu građansku ulogu unutar visokog obrazovanja. U izjavi prisutnih nadležnih ministara za visoko obrazovanje, šefova delegacije, institucija i organizacija, navedeno je da „Iako procenat stanovništva koji pohađa visoko obrazovanje raste u većini zemalja, socijalna uključenost i proširenje pristupa visokom obrazovanju i dalje predstavljaju izazov širom svijeta. Ugrožene grupe, uključujući migrante i izbjeglice, suočavaju se sa dodatnim izazovima, ne samo za pristup visokom obrazovanju već i za uspjeh. Stoga, rasprava o socijalnoj inkluziji ne govori samo o pravičnom pristupu, već i o uspjehu u visokom obrazovanju - to uključuje zadržavanje, progresiju, uspješan završetak i dobru zaposlenost za sve naše studente i diplomce.“

U tom kontekstu, izazovi sa kojima se suočava Bosna i Hercegovina zajedno sa Evropskom unijom nisu za zanemariti uzimajući u obzir postojeće politike i integraciju socijalne dimenzije u strateško planiranje i kreiranje odgovarajućih upravljačkih struktura koje teže ka poboljšanju mehanizama za podršku studentima i cjelokupnom sistemu visokog obrazovanja.

Dokument „Obrazovanje za sve, 2015, nacionalni pregled“ (Education for All, 2015 National Review, Ministry of Civil Affairs), izrađen od strane Ministarstva civilnih poslova Bosne i Hercegovine, navodi nekoliko ključnih komparacija sa Evropskom unijom i ukazuje na nedostatke u obrazovnom sistemu u BiH:

- Obrazovanje žena u BiH, u odnosu na standarde EU, je izuzetno nisko. To su, iz rodne perspektive, alarmantni indikatori. Grupe sa slabim obrazovanjem nemaju neke osnovne vještine, stručne vještine i temelj za cjeloživotno učenje.
- Strategija reforme obrazovanja, zakoni i različiti dokumenti politike promovišu principe jednakog pristupa, dostupnosti, prihvatanja i efikasnosti zvaničnog priznavanja, nediskriminacije i smanjenja segregacije u obrazovanju. Neophodno je uložiti adekvatne napore kako bi se implementirali principi inkluzivnosti koje propisuje obrazovno zakonodavstvo. Postojeća praksa i predrasude i dalje utiču na veliki broj djece sa smetnjama u razvoju. Ova djeca su marginalizirana od početka, od ranog djetinjstva, zbog nedostatka pristupa osnovnom obrazovanju u redovnim obrazovnim institucijama, nastavnog osoblja koje nije spremno da radi s njima i školskih programa koji nisu fleksibilni i prilagođeni specifičnim obrazovnim potrebama.

1.3. Nedovoljno predstavljene grupe i grupe sa posebnim potrebama

Kategorizacija nedovoljno zastupljenih grupa u Bosni i Hercegovini se može podijeliti na sljedeće:

- Samohrane majke
- Studenti iz ruralnih područja
- Studenti sa posebnim potrebama
- Studenti u radnom odnosu
- Studenti sa specifičnim socijalnim statusom

Dokument „Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine - Sinergija i partnerstvo“ u rubrici Uvrstiti socijalnu dimenziju u visoko obrazovanje ističe da „Država mora preuzeti brigu o ovim slojevima stanovništva. Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke već kontinuirano pomaže sve studente romske i drugih manjinskih nacionalnosti, studente sa invaliditetom i socijalno ugrožene slojeve, a u daljem radu namjerava i proširiti listu. Potrebna je sinhronizirana akcija svih državnih organa, počevši od lokalne zajednice do državnog nivoa, kako bi se postigla maksimalna efikasnost investicija“.

Socijalna dimenzija se oslikava ne samo u pristupu visokom obrazovanju već i u kontinuiranom uključivanju u procese obrazovanja i uspješnom završetku studija.

1.4. Implementirane mjere u pogledu inkluzivnog sistema obrazovanja na visokoškolskim ustanovama u FBiH

U skladu s Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u BiH¹, visokoškolske ustanove ne smiju diskriminirati studente na bilo kojoj osnovi, uključujući invaliditet i ne smiju pružati studentima sa invaliditetom/teškoćama nepovoljniji tretman od onoga koji pružaju ostalim studentima, te su obavezni

¹ „Službeni glasnik BiH“, br. 59/07, 59/09

da osiguraju svim studentima odgovarajući smještaj i uvjete koji će spriječiti njihovo dovođenje u nepovoljan položaj.

U segmentu visokog obrazovanja, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke je, zajedno sa svim javnim VŠU iz BiH, bilo partner u TEMPUS projektu „Jednake mogućnosti za studente sa posebnim potrebama u visokom obrazovanju“ (EQOPP), a jedan od ključnih ishoda projekta je osnivanje ureda za podršku studentima s posebnim potrebama pri svakoj javnoj VŠU u Bosni i Hercegovini. Uredi su opremljeni asistivnim tehnologijama koje olakšavaju studentima s posebnim potrebama ravnopravno stjecanje znanja i diploma. Cilj je da se studenti trebaju tretirati s poštovanjem, objektivno, otvoreno i pravedno, te u skladu s etičkim principima. U slučaju da neko od nastavnika bude upoznat sa privatnošću studenta, trebao bi se ponašati strogo povjerljivo. Akademsko osoblje može pružiti podršku studentima s posebnim potrebama ukoliko su studenti ohrabreni da iskažu svoje potrebe, te u koordinaciji sa Uredom za podršku studentima sa posebnim potrebama. Studentima s posebnim potrebama pruža se pomoć prilikom rješavanja specifičnih problema sa kojima se mogu susresti prilikom studiranja.

Centri/uredi za podršku studentima sa posebnim potrebama osiguravaju studentima mogućnost da ispune svoj puni potencijal na sljedeći način:

- koordiniranjem akademskim prilagodbama i servisima podrške,
- promoviranjem samostalnosti i samozastupanja,
- osiguravanjem informacija i upućivanjem na mehanizme za ostvarivanje prava studenata sa posebnim potrebama.

Svoju djelatnost podrške vrše u okviru sljedećih aktivnosti:

- ✓ pružanje stručne pomoći studentima sa invaliditetom i posebnim potrebama na VŠU, te sistematski pristup u zadovoljavanju obrazovnih i socijalno-psiholoških potreba navedenih studenata, kao i praćenje njihovih potreba radi poboljšanja uvjeta smještaja i studiranja (uz studente sa oštećenjima vida i sluha te tjelesnom invalidnošću, uključiti i studente sa hroničnim bolestima, psihičkim poremećajima i specifičnim teškoćama učenja, te ugrožene grupe kao što su etničke manjine, studente u akademski nepovoljnom i lošem socio-ekonomskom položaju, one koji imaju iskustvo nasilja, traume i sl.)
- ✓ unapređivanje međunarodne suradnje i razmjene studenata s invaliditetom (u saradnji s Uredima za međunarodnu suradnju),
- ✓ pružanje stručne pomoći pri prijavi i realizaciji domaćih i međunarodnih projekata
- ✓ saradnja s partnerima: nadležnim ministarstvima, gradom, udruženjima studenata i osoba sa invaliditetom i udruženjima koje programski djeluju u korist osoba sa invaliditetom, te stručnjacima,
- ✓ prikupljanje informacija o broju studenata sa invaliditetom i izrada baze podataka u svrhu planiranja aktivnosti,
- ✓ imenovanje, edukacija i koordiniranje rada članova Odbora za podršku na svim organizacionim jedinicama,
- ✓ savjetovanje i osnaživanje bruceša sa invaliditetom/posebnim potrebama, kao i njihovih roditelja u svrhu samoaktualizacije,
- ✓ proučavanje zakonske regulative koja određuje status osoba sa invaliditetom radi pružanja pravne pomoći studentima sa invaliditetom,
- ✓ iniciranje izmjena zakonskih i podzakonskih akata koji studente sa invaliditetom sprječavaju u realizaciji njihovih prava i obaveza,
- ✓ obavljanje ostalih aktivnosti u cilju ostvarenja osnovnih zadataka u skladu sa zakonom i općim aktima Univerziteta.

Na raspolaganju centrima su i dokumenti za podršku u njihovom radu izrađeni u okviru projekta, i to:

- Univerzitetski vodič za podršku studentima sa posebnim potrebama,
- Studenti sa tjelesnim invaliditetom u visokom obrazovanju,
- Studenti sa oštećenjem vida u visokom obrazovanju,
- Disleksija u visokom obrazovanju,
- Podrška studentima sa mentalnim teškoćama i ponašajnim poremećajima i
- Studenti sa oštećenjem sluha u visokom obrazovanju.

U čl. 11. Statuta Univerziteta u Sarajevu² naglašeno je da „u cilju poticanja pune socijalne integracije i učešća u životu zajednice osoba sa invaliditetom Univerzitet/organizacione jedinice, u skladu sa svojim mogućnostima, poduzima/ju mjere za pristup obrazovanju tim kategorijama osoba.“

Član 157. Statuta (Individualizacija studija za studente sa invaliditetom) propisuje:

(1) Studenti sa invaliditetom i poteškoćama u razvoju imaju pravo na individualizaciju u postupku realizacije nastavnog procesa, odnosno na obezbjeđenje posebnih uvjeta kod prisustvovanja i učestvovanja u nastavi, te kod provjera znanja i napredovanja studenata.

(2) Univerzitet/organizacione jedinice će u okviru svojih mogućnosti pružiti potrebnu infrastrukturnu i drugu potporu u savladavanju nastavnog procesa u skladu sa oblikom i vrstom invaliditeta studenata.

(3) Prava i načini za ostvarivanje prava studenata sa invaliditetom i poteškoćama u razvoju, posebno u pogledu obezbjeđenja uvjeta za njihovo uključivanje u nastavni proces, postupaka individualizacije studija i verifikacije sposobnosti lica sa poteškoćama u razvoju i sa invaliditetom za studij uopće ili za pohađanje određene vrste studija, detaljnije se utvrđuju pravilima studiranja za svaki ciklus studija.

(4) Vijeće organizacione jedinice može omogućiti studentima iz stava (1) ovog člana i studiranje duže od predviđenog zakona po individualiziranom i prilagođenom nastavnom planu i programu.

(5) U diplomi studenata iz stava (1) ovog člana naznačuje se da je studij realiziran u skladu sa stavom (4) ovog člana, a u dodatku diplomi navode se ishodi učenja koje je student postigao tokom takvog studija u slučaju realizacije nastave i ispita po individualiziranom programu.

(6) Univerzitet/organizacione jedinice će u okviru domaćih i međunarodnih javnih poziva kao i iz vlastitih sredstava unapređivati uvjete za omogućavanje studiranja osobama sa invaliditetom i poteškoćama u razvoju, a u skladu sa stavovima (1) i (2) ovog člana.

U Okviru Univerziteta djeluje i Ured za podršku studentima čija je osnovna djelatna orijentacija usmjerena ka pomoći i podršci pri odabiru studija, unapređenju pristupa obrazovanju, osiguranju uvjeta za zadovoljavanje potreba i uživanje prava, psihološkoj pomoći, informisanju i obrazovanju studenata, poboljšanju iskustva studiranja studenata s invaliditetom, istraživačkim aktivnostima, organizaciji i realizaciji obuka za nastavno i nenastavno osoblje, učešću u donošenju i izmjenama zakonskih i podzakonskih akata u vezi sa obrazovanjem, stipendiranju studenata itd. Cilj je i da se usklade potrebe i potencijali pojedinaca sa potrebama na tržištu rada radi povećanja zapošljivosti.

U članu 201. (Centar za podršku studentima) Statuta Univerziteta u Tuzli³ navodi se:

²<http://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2018-11/Statut%20Univerziteta%20u%20Sarajevu.pdf>

³http://www.untz.ba/uploads/file/akti/2016-17/STATUT_UNTZ_i_Aneks_djelatnosti_03_02_2017.pdf

- 1) Univerzitet će uz podršku Osnivača obezbijediti adekvatne uslove za pristup studiju i studiranje lica sa posebnim potrebama, što se ostvaruje putem Centra za podršku studentima sa posebnim potrebama
- 2) Univerzitet u okviru naučno-nastavnog i istraživačkog procesa, organizuje i provodi aktivnosti na osiguranju jednakih mogućnosti visokom obrazovanju u skladu sa Standardima i smjernicama za osiguranje jednakih mogućnosti u Evropskoj zoni visokog obrazovanja.
- 3) Studentu koji ima status studenta sa posebnim potrebama može se odobriti savladavanje studijskog programa, podučavanje i provjera znanja pod posebnim uslovima, koje utvrđuje Senat Univerziteta, na prijedlog Centra za podršku studentima sa posebnim potrebama
- 4) Centar za podršku studentima sa posebnim potrebama ima koordinirajuću ulogu u osiguranju jednakih mogućnosti, te provođenju redovne obuke nastavnog i administrativnog osoblja u cilju osiguranja podrške studentima sa posebnim potrebama.
- 5) Centar za podršku osigurava da studenti sa posebnim potrebama imaju jednak pristup svim univerzitetskim programima i aktivnostima.

Ured za podršku studentima s posebnim potrebama na Univerzitetu u Zenici predstavlja koordinacijsko tijelo na ovoj VŠU koje pridonosi stvaranju društva u kome svaka osoba pripada i učestvuje u potpunosti. Namjena Ureda je unapređenje pristupa, zadovoljavanje potreba i prava i poboljšanje iskustva studiranja studenata i studentica sa posebnim potrebama (studenata s motoričkim poremećajima, s oštećenjem sluha, s oštećenjem vida, specifičnim teškoćama u učenju, mentalnim poremećajima, studenata s poremećajima govorno-jezičke komunikacije, s hroničnim bolestima, studenata s rizikom kakva je pripadnost etničkoj manjini, studenata koji se nalaze u akademski nepovoljnom položaju i s niskim socio-ekonomskim statusom, studenata koji imaju iskustvo nasilja, traume i sl.).

Ured za podršku studentima s posebnim potrebama Univerziteta u Bihaću pruža podršku studentima i osoblju Univerziteta u svim djelatnostima koje uključuju rad sa studentima, ali i svim drugim osobama s posebnim potrebama u cilju poboljšavanja njihovog statusa u visokom obrazovanju. Cilj Ureda je da pruži ovim studentima mogućnost potpune participacije u životu univerziteta, kako u nastavnom tako i u socijalno-društvenom pogledu. Ured također ima za cilj sva područja studija pod istim uslovima i standardima osigurati dostupnim studentima sa posebnim potrebama. U tom smislu Ured ima koordinirajuću ulogu, kako bi studij svim studentima učinio dostupnim.

Čl. 170. st. 3) Statuta Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru navodi da će Univerzitet osigurati adekvatne uvjete za pristup studiju i studiranje licima s posebnim potrebama.

Isto tako, u čl. 153. Statuta Sveučilišta u Mostaru propisano je da će Sveučilište osigurati odgovarajuće uvjete za pristup studiju osobama s posebnim potrebama, a čl. 169. posvećen je Uredu za studente s posebnim potrebama u visokom obrazovanju. Ured je tijelo na razini Sveučilišta koje koordinira i pomaže studentima s posebnim potrebama, te nastoji omogućiti iste uvjete studiranja za sve studente. Sjedište Ureda za posebne potrebe je na Medicinskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru, a Uredom rukovodi voditelj.

U okviru TEMPUS projekta „Ka održivom i jednakopravnom finansiranju visokog obrazovanja u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji“, Bosna i Hercegovina se 2012. godine po prvi put pridružila petom ciklusu EUROSTUDENT istraživanja o socijalnoj dimenziji visokog obrazovanja, a ciklus istraživanja je trajao u periodu od 2012. do 2015. godine.

Rezultati EUROSTUDENT V istraživanja za BiH u okviru ovog projekta pokazuju da 8,7%⁴ ispitanih studenata osjeća da ima zdravstvene poteškoće, a najveći broj iz grupe studenata koji procjenjuju da imaju neke takve poteškoće odnosi se na senzorna oštećenja („sensoryimpairment“) čiji je procent 41,8%, zatim slijede studenti s hroničnim bolestima (15,8%), potom drugim dugotrajnim zdravstvenim problemima (15,4%), mentalnim problemima (11%), poteškoćama u učenju – „learningdisability“ (10,2%), i najmanji procent je onih koji imaju poteškoće s kretanjem (5,8%). Ukupan procent studenata koji smatraju da su poteškoće velika prepreka za njihove studije bio je 9,8%, a 3,7% studenata koji procjenjuju da imaju neke zdravstvene poteškoće izjavilo je da imaju veoma dobru podršku tokom studija. 21% smatra da im nije potrebna nikakva podrška, a čak 72,5% izjavljuje da uopće nije kvalitetna.

U okviru Programa raspodjele sredstava Transfera za finansiranje studentskog standarda i/ili finansiranja obrazovanja, svake budžetske godine izdvajaju se sredstva za programe podrške:

- a) studentima s invaliditetom/posebnim potrebama u saradnji s centrima za podršku. U 2017. godini, 24% podržanih studenata studiralo je primijenjene nauke, dok je ostatak, njih 76%, studirao humanističke i društvene nauke, a u 2018. godini, 30,10% podržanih studenata je studiralo primijenjene nauke, te je ostatak, 69,90%, studirao humanističke i društvene nauke; i
- b) studentima Romima, koji su državljani BiH, a studiraju na javnim visokoškolskim ustanovama u Federaciji BiH. U 2017. godini, njih 60% studiralo je primijenjene nauke, a u 2018. godini, njihov procenat je bio 33,3%.

Stalni programi inkluzije koje (su)finansira Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke (FMON), odnosno Vlada Federacije BiH u segmentu visokog obrazovanja su:

1. Fond za studentske zajmove⁵

Studentski zajmovi se dodjeljuju na osnovu rang liste – bodovanje akademskih i socijalnih kriterija:

- a. Opći prosjek ocjena tokom prethodne akademske godine studija, odnosno opći prosjek ocjena tokom srednjoškolskog obrazovanja za studente prve godine studija.
- b. Broj preostalih NPP-om predviđenih semestara i/ili godina studija do stjecanja kvalifikacije za rad na osnovu završetka studija.
- c. Studenti sa specifičnim socijalnim statusom (prema redoslijedu prednosti): status invalidnog lica s invalidnošću najmanje 60%, civilne žrtve rata (izuzev invalidnih lica s invalidnošću najmanje 60%), djeteta šehida/poginulog borca, djeteta bez oba roditelja, djeteta bez prethodnog roditeljskog staranja ili djeteta bez jednog roditelja (izuzev djeteta šehida/poginulog borca), djeteta obaju nezaposlenih roditelja s kojima živi u zajedničkom domaćinstvu, djeteta jednog nezaposlenog, a jednog penzionisanog roditelja, djeteta obaju penzionisanih roditelja ili djeteta iz domaćinstva s troje ili više djece na redovnom školovanju i/ili studiju (najviše na osnovu dva kriterija najpovoljnija po studenta).

Za akademsku 2017/18. godinu, dodijeljen je ukupno 241 studentski zajam, a 61% se odnosio na primijenjene nauke, odnosno prema tabeli u nastavku:

⁴Odnosno od ukupnog broja od 3272 ispitanih studenata, a podaci se odnose na studente iz BiH

⁵Web stranica: www.zajam.ba

Tabela 1: Broj studenata korisnika zajma za akademsku 2017/18. godinu po naučnim oblastima

Naučna oblast	Biomedicinske nauke	Društvene nauke	Humanističke nauke	Poljoprivredne nauke	Prirodne nauke	Tehničke nauke
Broj studenata	49	72	22	4	20	75
Procentualno učešće	20%	29,8%	9,1%	1,7%	8,3%	31,0%
Procentualno učešće 2016/17.	16,66%	25,30%	10,49%	1,23%	9,87%	35,18%

Odnosno prema kantonima prebivališta:

Tabela 2: Broj studenata korisnika zajma za akademsku 2017/18. godinu po kantonima prebivališta

Kanton/entitet	BD BiH	HNK	KS	SBK	TK	USK	ZŽK	BPK	RS	K10	ZDK	Posavski
Broj studenata	1	43	61	21	40	19	12	3	1	1	39	2
Procentualno učešće % 2017/18.	0,62	17,77	25,21	8,68	16,53	7,85	4,96	1,24	0,41	0,41	16,21	0,83
Procentualno učešće % 2016/17.	0,62	16,05	24,07	7,41	18,52	8,02	5,56	0,62	0,62	0,62	17,28	0,61

U tabeli u nastavku je prikazan broj studenata korisnika studentskog zajma po VŠU na kojima studiraju.

Tabela 3: Broj studenata korisnika zajma za akademsku 2017/18. godinu po univerzitetima na kojima studiraju

Univerzitet	Džemal Bijedić Mostar	IBU(1)	IUS (2)	SSST (3)	AUBiH	Sveučilište u Mostaru	Sveučilište Vitez	Univerzitet u Bihaću	Univerzitet u Sarajevu	Univerzitet u Tuzli	Univerzitet u Zenici
Broj studenata	12	25	13	1	3	43	1	6	87	47	2

Procentual no učešće	4,96 %	10,33 %	5,37 %	0,41 %	1,24 %	17,77 %	0,41 %	2,48 %	35,95 %	19,42 %	0,83 %
-------------------------	-----------	------------	-----------	-----------	-----------	------------	-----------	-----------	------------	------------	-----------

2. Subvencije za smještaj i ishranu studenata iz nerazvijenih kantona – Posavskog, Bosansko-podrinjskog i Kantona 10, te Republike Srpske, regulirane Protokolom o subvencioniranju smještaja i ishrane studenata u studentskim centrima i domovima u Federaciji BiH, Odlukom o subvencioniranju smještaja i ishrane studenata iz 2005. i 2015. godine, a sredstva se dodjeljuju na osnovu podataka o broju studenata koje dostavljaju studentski centri/domovi u Federaciji BiH.

Prosječno se svake akademske godine dodijele subvencije za 400 studenata.

U segmentu predškolskog i osnovnog obrazovanja, FMON daje podršku kroz sljedeće programe:

1. Pomoć projektima inkluzije i projektima poboljšanja rada sa djecom sa posebnim potrebama i
2. Pomoć projektima poboljšanja odgojno-obrazovnog rada sa djecom sa poteškoćama u razvoju.

1.5. Dugoročni ciljevi u pogledu implementacije socijalne dimenzije na visokoškolskim ustanovama

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke učestvovalo je u izradi dokumenata koji, između ostalog, imaju za cilj unapređenje mogućnosti pristupa, učešća i jednakih mogućnosti u obrazovanju za osobe s invaliditetom/posebnim potrebama, i to:

1. „Nacrt akcionog plana zasnovanog na preporukama inkluzivnih obrazovnih politika“ u 2015. godini,
2. „Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine“⁶,
3. „Strateški pravci razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina“⁷,
4. Prijedlog akcionog plana za implementaciju Strateških pravaca razvoja karijerne orijentacije u Federaciji BiH za period 2015-2020. godina⁸,
5. Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016-2026.⁹, i
6. Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u Federaciji Bosne i Hercegovine (2016-2021)¹⁰.

⁶http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/9fef4cd0-f57a-4b51-aaa0-aaeadd4da691_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20visokog%20obrazovanja.pdf

⁷http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/9ce1a95c-1d1d-4817-b9fb-09479db744b7_Strate%C5%A1ki%20pravci%20razvoja%20karijerne%20orijentacije%20u%20FBiH%20za%20period%202015%E2%80%932020.%20godina..pdf

⁸http://fmon.gov.ba/Upload/Dokumenti/5b839f2c-293a-4472-b638-127bbf3039c2_PRIJEDLOG%20AKCIONOG%20PLANA%20za%20implementaciju%20Strate%C5%A1kih%20pravaca%20razvoja%20karijerne%20orijentacije%20u%20FBiH.pdf

⁹http://www.mcp.gov.ba/org_jedinice/sektor_obrazovanje/dokumenti/strateski_doc/default.aspx?id=7562&langTag=bs-BA

¹⁰[http://fbihvlada.gov.ba/file/Strategija%20za%20unapre%C4%91enje%20prava%20i%20polo%C5%BEaja%20osoba%20s%20invaliditetom%20u%20Federaciji%20Bosne%20i%20Hercegovine%20\(2016.-2021.\)%20.pdf](http://fbihvlada.gov.ba/file/Strategija%20za%20unapre%C4%91enje%20prava%20i%20polo%C5%BEaja%20osoba%20s%20invaliditetom%20u%20Federaciji%20Bosne%20i%20Hercegovine%20(2016.-2021.)%20.pdf)

U poglavlju 3.2.10 Uvrstiti socijalnu dimenziju u visoko obrazovanje¹¹ strateškog dokumenta navedenog pod t.1, naglašeno je da država mora preuzeti brigu o ovim slojevima stanovništva i postoji potreba za sinhroniziranom akcijom svih državnih organa, počevši od lokalne zajednice do državnog nivoa, kako bi se postigla maksimalna efikasnost investicija. Nakon postizanja dogovora kojem ne treba prejudicirati rješenje, u proces inkluzije treba uključiti i zavode za zapošljavanje koji bi mogli ove slojeve učiniti željenim aplikantom na konkursima putem dotacija, te privrednike kojima bi trebalo predstaviti kompetencije završenih studenata i prednosti zapošljavanja kadra koji spada u ovu kategoriju. Osim toga, potrebno je raditi na informisanju i senzibilizaciji kako VŠU tako i cjelokupne javnosti, u cilju potpune inkluzije u procese visokog obrazovanja onih slojeva stanovništva koji do sada nisu učestvovali u akademskim procesima u većem broju.

U dokumentu pod t.5.Prioriteti za razvoj visokog obrazovanja u BiH za period 2016 -2026, odnosno u Prioritetu 2, Resursi, naglašava se da treba uvesti sisteme finansiranja visokog obrazovanja zasnovane na uspješnosti u postizanju ciljeva, socijalnoj dimenziji visokog obrazovanja, a kao sudionici u zajedničkom djelovanju navedeni su nadležna ministarstva iz područja obrazovanja, finansija, rada i zapošljavanja, visokoškolske ustanove, rektorske konferencije, agencije iz područja visokog obrazovanja u BiH, akademska zajednica, predstavnici tržišta rada, studentske organizacije i unije, kao i lokalne vlasti.

U dokumentu Strategija za unapređenje prava i položaja osoba s invaliditetom u FBiH 2016-2021, specifični cilj 3. glasi: Uključiti osobe s invaliditetom u sve oblasti života ravnopravno s drugima, posebno u oblasti obrazovanja, kulturnog, sportskog, javnog i političkog djelovanja, a aktivnosti u okviru ovog specifičnog cilja obuhvaćaju uklanjanje barijera, kao i uvođenje i elemenata informacijske podrške za gluhe i slijepe osobe u svim odgojno-obrazovnim, kulturnim i sportskim ustanovama i objektima koji su još uvijek nedostupni osobama s invaliditetom.

2. INKLUZIVNI PRISTUP VISOKOM OBRAZOVANJU

Razumijevanje inkluzivnog pristupa učenju potječe od razumijevanja potreba studenata u konačnici. Moć i obećanje koje pripada inkluzivnom pristupu učenja predstavlja pripadanje drugačijem, različitom i novom. Podrazumijeva pripadanje zajednici, grupi ljudi, prijateljima, učionici, fakultetu itd. Razvijanje osjećaja za pripadanje i promjena paradigme pristupa u visokom obrazovanju stječe se razvijanjem tog istog osjećaja. Njegov proces nastaje kroz dobre upute, tj. instrukcije. Dobre instrukcije pomažu kako nastavnom osoblju tako i studentima da postanu još uspješniji, što dovodi do važnih benefita na obje strane. Dakle, inkluzija ne predstavlja seriju strategija, posebno mjesto ili jedinstven, specijalni program. Radi se o načinu uključivanja različitih grupa studenata i obezbjeđivanje vremena, prostora, alata i znanja kroz učenje i podučavanje. Inkluzivna ideja u konačnici prezentuje važnost i potrebu za otvaranje mogućnosti jednakom stvaranju uslova za sve studente, bilo da se radi o studentima s posebnim potrebama, marginaliziranoj grupi studenata, posebnim specijalnim kategorijama, super naprednim studentima i sl. Ideja inkluzivnog pristupa učenju podrazumijeva baviti se studentom kao „personom“, individuum koja zaslužuje pažnju, pomoć i razumijevanje nastavnog procesa shodno povjerenju koje poklanja visokoškolskoj instituciji. Mnogo je različitih teorija o procesu inkluzivnog uključivanja i razumijevanja pristupa. Teško je reći koja odgovara, a koja ne, ali ono što je u srži zajedničko većini od njih jeste potreba za kvalitetnim osmišljavanjem pristupa i razumijevanja različitosti studenata. Uspješno inkluzivno obrazovanje događa se prvenstveno kroz prihvaćanje, razumijevanje i praćenje studentskih

¹¹Strateški pravci razvoja visokog obrazovanja u Federaciji BiH od 2012. do 2022. godine - Sinergija i partnerstvo

razlika i raznolikosti, što može uključivati fizički, kognitivni, akademski, socijalni i emocionalni aspekt. Vodeći princip je učiniti da se svi studenti osjećaju dobrodošlo, na odgovarajući način osporeni i podržani u njihovim naporima. Također je od ključne važnosti da i odrasli imaju potporu. To uključuje nastavno osoblje visokoškolske ustanove, kao i sve ostale zaposlenike i nastavnike koji su ključni sudionici.

2.1. Poboljšanje kvaliteta i dostupnosti informativnih materijala

U svijetu informacionih tehnologija, dobra informisanost predstavlja temelj za dobivanje kvalitetnih informacija koje visokoškolska ustanova može da ponudi potencijalnim studentima. Ovo je takođe veoma važan segment u širenju svijesti o značaju i važnosti inkluzivnog obrazovanja. S tim u vezi visokoškolske ustanove/organizacione jedinice mogle bi da:

- Otvore posebna odjeljenja „Inkluzivnih ureda“ koji će se baviti kako informisanjem tako i sistematičnim prikupljanjem podataka o inkluzivnim grupama u okruženju;
- Postave dostupne, vidljive i ažurirane rubrike na web platformama visokoškolskih ustanova/univerziteta o inkluzivnom obrazovanju i koracima koji se provode unutar institucije;
- Posebno uključe studente kao „inkluzivne timove“ u nastojanju da šire svijest i viziju o inkluzivnom obrazovanju (okrugli stolovi, sastanci, posjete srednjim školama, institucijama koje se bave posebnim grupama i sl.);
- Koriste vlastitu kreativnost u izradi brošura, letaka, printanih materijala;
- Koriste moć društvenih mreža (Facebook, Instagram, Twitter) za plasiranje pozitivnih priča o inkluzivnom obrazovanju, nastavnom procesu i mogućnostima koje se u tom procesu nude;
- Pokrenu studentski časopis, portal;
- Pokrenu poseban Newsletter namijenjen inkluzivnom učenju i podučavanju;
- Organiziraju „face to face“ druženja, dane otvorenih vrata, za posebno zainteresirane grupe studenata, roditelje, udruženja, institucije i predstave im vlastite resurse;
- Organiziraju specijalne emisije na radiju i TV-u da bi plasirali svoje ideje, vizije i primjere dobrih praksi;
- Redovno koriste izvore i moć printanih medija;
- Svaki korak dokumentuju i predstave javnosti sa značajnim naslovima i ključnim riječima koje se vezuju za svrhu rada inkluzivne nastave, učenja i podučavanja.

2.2. Aktivnosti usmjerene prema srednjim školama i ostvarivanje saradnje

Jednako važan aspekt širenja svijest o inkluzivnom učenju i podučavanju u visokom obrazovanju jeste saradnja sa srednjim školama. Srednje škole, de facto, predstavljaju visoko pozicioniranu ključnu tačku na listi sudionika za razvijanje inkluzije u visokom obrazovanju. Zašto? Kroz njih se manifestuju mogućnosti potencijalnim, budućim studentima, kreira povjerenje, kao i međuinstitucionalna saradnja, te edukacija na polju inkluzije. Nije nužno da se pojam inkluzije ističe kao poseban segment visokog obrazovanja nego kao jednaka mogućnost za sve studente, te da se kreira pozitivna slika okruženja i pristupa određenim grupama studenata. Ovakve aktivnosti trebale bi biti usmjerene na:

- Kreiranje „dana otvorenih vrata“ na visokoškolskoj ustanovi (sa unaprijed utvrđenom vremenskom dinamikom);
- Mogućnost pristupa „Studentskim info centrima“ za učenike srednjih škola (kreirati dvosmjernu komunikaciju „student - učenik“);
- Organiziranje planskih posjeta i prezentacije srednjim školama sa stručnim timovima (sa unaprijed utvrđenom dinamikom);

- Uključivanje, kroz srednje škole, učenika kao primarnih posjetioca i učesnika određenih studentskih događanja;
- Organiziranje kreativnih radionica za učenike srednjih škola prema unaprijed utvrđenim interesnim sferama;
- Usavršavanje nastavnika srednjih škola kroz stručna predavanja, seminare i radionice
- Razvijanje projektnog menadžmenta i zajedničkih uporišta u pogledu dobivanja grantova za dodatne podrške finansiranja inkluzivnih grupa;
- Organiziranje panela, okruglih stolova, diskusija u cilju zajedničkog prevazilaženja okolnosti, problematika utvrđenih u procesu inkluzivnog obrazovanja;
- Kreiranje inkluzivnih timova fakulteta i srednjih škola sa ciljem širenja informacija i jednakog pristupa/prava na studiranje;
- Redovno poticanje edukativnih sadržaja, team-bulding radionica na polju tehnološkog napretka i pristupa radu sa studentima.

2.3. Izrada i poboljšanje inkluzivnog vodiča za studente

Inkluzivni vodiči za studente predstavljaju poseban alat kojim bi visokoškolske ustanove mogle da prezentiraju i odgovore na potrebe kako sadašnjih tako i budućih potencijalnih studenata u vidu sadržaja nastave, nastavnog procesa, aktivnosti, opreme, resursa, sistema predavanja, učenja i podučavanja, kao i svih ostalih pogodnosti koje se nude studentima u ovisnosti od sadržaja i programa visokoškolske institucije. S tim u vezi trebalo bi da se razmišlja o:

- Specifičnom vodiču za inkluzivnu nastavu u smislu pogodnosti pristupa studiju za specifične grupe (npr. samohrane majke, vrhunske sportiste, socijalno ugrožene kategorije, strance, vojna lica, studente sa određenim poteškoćama itd.);
- Preciziranju jasne mjere, aktivnosti, načina, kurikuluma i dinamike nastavnog procesa;
- Vodič treba da ukaže na proces učenja i nastavnog procesa, približi i olakša studentu da razumije nastavni proces;
- Vodič u svom krajnjem cilju treba da zadovolji interne i eksterne korisnike objašnjavajući sublimirano značaj i pojam inkluzivnog obrazovanja, da uvede u srž i načine inkluzivne nastave, te pristup učionicama, objasni resurse visokoškolskih ustanova/univerziteta kada su u pitanju pristupi različitim grupama studenta, uvede u informacione tehnologije, specifičnu opremu, laboratorije, biblioteke, te pojasni (module) načine ispita, polaganja i komunikacije sa asistentima i profesorima;
- Vođenju računa o kvantitativnim pokazateljima, uključenosti studenata, inkluzivnom procesu učenja i podučavanja, kao i da se predstavi progres istih.

Važno za napomenu, pomak prema inkluziji ne znači samo tehničku ili organizacijsku promjenu nego i pokret s jasnom filozofijom. Kako bi se uključivanje moglo učinkovito provesti, institucije u Bosni i Hercegovini trebaju zajedno definisati skup uključivih načela praktične ideje za usmjeravanje prijelaza na politike usmjerene na uključivanje u obrazovanje. Mogu se koristiti načela uključivanja koja su navedena u raznim međunarodnim deklaracijama kao temelj. Oni se tada mogu interpretirati i prilagoditi kontekstu pojedinca naše zemlje.

2.4. Pojam inkluzivnih inkubatora

Proces inkluzije može da preraste u mogućnosti inovacije. To zapravo nije samo stvaranje novih, raznovrsnijih perspektiva nego i stvaranje grupa pojedinaca koji koriste te jedinstvene perspektive za stvaranje novih rješenja. Kada se promjeni svijest o takvom pristupu, u smislu davanja mogućnosti raznolikostima i fleksibilnosti za razvoj i osobni rast studenata, moguće je razmišljati i o novom, inovativnom aspektu. Kvaliteta u obrazovanju se često percipira i mjeri kroz akademske rezultate u kojima su studenti postigli uspješan završetak završnih ispita uz druge kvantitativne mjere. Međutim, postoje i drugi parametri koji se mogu uzeti u razmatranje, poput vještina, kompetencija i stečenog znanja studenata za vrijeme i nakon završenog studija. Inkluzivni inkubatori mogu da doprinesu jačem „sadržaju i vrijednosti“ obrazovanja.

Sam pojam inkluzivnih inkubatora predstavlja jedan vid elemenata poduzetničke infrastrukture. Njegova orijentacija bi mogla biti usmjerena prema:

- Jačanju intelektualnog kapitala;
- Postavljanju jasne vizije, misije i smjernica djelovanja Inkluzivnog inkubatora VŠU;
- Ulaganju u infrastrukturne aspekte;
- Mikro okruženju, stvaranju potencijalnih uslova za mala start-up djelovanja;
- Kreiranju prostora visokoškolskih institucija za poticanje i zaposlenje svojih studenata;
- Kreiranju uslova za 3 važna elementa inkubatora: prostor, poslovno-savjetodavne usluge, te usluge menadžmenta;
- Kreiranju uslova za iznalaženje finansijskih rješenja;
- Poticanju ekonomsko-razvojnog alata projektnog inkubatora unutar razvijanja same ideje;
- Saradnji kako sa lokalnim tako i međunarodnim partnerima na razvoju ideja;
- Uvezivanju sa lokalnim, kantonalnim, državnim ministarstvima i institucijama za razvoj i poticanje malih i srednjih preduzeća;
- Sistematičnom pristupu razvoja poslovnog plana za kreiranje malih poslovnih ideja studenata;
- Građenju dobrog coworkinga, networkinga i poslovnog plana.

Prema definiciji datoj od strane National Business Incubation Associationa, poduzetnički inkubatori predstavljaju jedan od alata za ekonomski razvoj korištenjem niza resursa i usluga. Osnovni cilj inkubatora jeste proizvesti uspješna preduzeća koja su nakon inkubacije finansijski samoodrživa i neovisna. Prevedeno za visokoškolske institucije, oni predstavljaju jedan inovativni pristup u kreiranju prostornog kapaciteta, resursa i znanja za ovu ideju. Za neke društvene nauke, čiji se sistem učenja zasniva na ovim platformama, ovo bi moglo da predstavlja „pretvaranje“ teorije u praksu.

2.5. Priznanje neformalnih kompetencija

Naslanjajući se inkluzivne inkubatore, tj. poticaj razvoja samoodrživih ideja, pojedinaca ili grupe studenata inkluzivnih grupa, veoma je važno obratiti pažnju na prepoznavanje, razvoj i priznavanje neformalnih kompetencija. Da bi se dugoročno kreirala neovisnost, sposobnost snalaženja u novonastalim situacijama, poticanje socijalnih, društvenih i intelektualnih mehanizama pojedinca, potrebno je razvijati/jačati kod studenata:

- Osnovne komponente poduzetničkih kompetencija koje bi se mogle očitovati u uvođenju i podržavanju inovacija;
- Poticanje vlastitih stavova, vještina i znanja;
- Iznošenje inicijativa;

- Osjećaje o preuzimanju rizika;
- Preuzimanje odgovornosti za vlastite postupke;
- Postavljanje ciljeva i ostvarivanje istih;
- Proaktivno djelovanje i pozitivno reagovanje na promjene;
- Timsko djelovanje;
- Poticanje motivacije za uspjeh.

Dugoročno gledano, kako bi se osigurala harmonija ekonomskog napretka i razvoja nacionalne ekonomije, nužno je sistemsko uključivanje poduzetničkih sadržaja u programe obrazovanja i poticaje inkluzivnih inkubatora. Uz razvijanje pomenutih kompetencija, oni su izvrstan poligon za usvajanje da bi osoba uspješno djelovala kao poduzetnik.

Razvijanje neformalnih kompetencija kod studenata nužan je alat za proces obrazovanja, jačanje njihovog samopouzdanja i osjećaja vlastitog osnaživanja inkluzivnog procesa za vrijeme i nakon studija. To dodatno uključuje mentorske pristupe i podrazumijeva osnaživanje rezultata:

- Poticanja i podržavanja poduzetničkog načina razmišljanja studenata;
- Unapređenja saradnje i umrežavanje odgojno-obrazovnih ustanova i znanstveno-istraživačkih institucija sa privrednim subjektima;
- Prenošnja znanja kroz mentorski rad svih profesora, te na taj način osposobljavanje svih zainteresiranih studenata za osnivanje, vođenje i upravljanje;
- Pripremanja studenata za stvarni svijet;
- Osnaživanja praktičnog rada i djelovanja;
- Finansijsku, tehničku i savjetodavnu podršku studentima;
- Osnaživanje primjera dobre prakse.

3. POVEĆATI BROJ UPISANIH, SMANJITI BROJ ISPISANIH I POBOLJŠATI AKADEMSKI USPJEH STUDENATA UKLJUČENIH U INKLUZIVNI SISTEM OBRAZOVANJA NA VISOKOŠKOLSKIM USTANOVAMA U FEDERACIJI BOSNE I HERCEGOVINE

Neprestane promjene odražavaju povećanu potražnju za obrazovnim mogućnostima, posebno na nivou visokog obrazovanja. Postoji, međutim, nekoliko pitanja koje treba riješiti. Cilj je ne samo povećati broj studenata nego i razviti učinkovitiji, efikasniji i pravedniji sistem. Jedan od glavnih problema odnosi se na razlike u pristupu stvorenom regijom/teritorijem, spolom, društvenim grupama i ekonomskim prilikama.

3.1. Dinamika upisa, ispisa i kvaliteta akademskog uspjeha studenata involviranih u inkluzivni sistem obrazovanja na univerzitetima u Federaciji BiH u periodu 2010-2018. godine

U pogledu razvoja javnih univerziteta u kontekstu inkluzivne osviještenosti, neophodno je sačiniti analize koje bi tretirale sljedeća pitanja:

- Koliki je pristup sistemu visokog obrazovanja u periodu od 2010. do 2018. godine?
- Koliki je pristup različitih društvenih grupa?

- Koji su to faktori koji utiču na pristup visokom obrazovanju, posebno u kontekstu društveno marginaliziranih/nereprezentativnih grupa?
- Koji mehanizmi su potrebni da bi se povećao udio marginaliziranih/nereprezentativnih grupa?
- Kako pojednostaviti proces upisa marginaliziranih grupa na javne univerzitete u FBiH?
- Kojim procedurama redizajnirati, inovirati i prilagoditi dizajn organizacije nastave stvarnim potrebama studenata iz populacije marginaliziranih grupa?
- Na koji način reformirati i inovirati inkluzivne kurikulume u cilju poboljšanja ishoda koji će dovesti do podizanja nivoa kompetentnosti studenata iz marginaliziranih grupa?
- Kako povećati kompatibilnost studija sa drugim sferama života?

3.2. Pojednostavljenje procesa upisa na Univerzitet

Načini na koje je moguće olakšati ulazak u visoko obrazovanje su:

- Organizirati pripremne kurseve u odnosu na potrebe društva i tržišta rada.
- Razviti sistem „tutorstva“ za bruce, mentorstvo.
- Optimizirati studijske programe, na način da uvodni semestri budu uopćeni (organizirani od strane nekoliko studijskih odsjeka), kako bi se ostavilo prostora da se studenti usmjere, a da im taj „opći modul“ ulazi u ukupne kredite.
- Ponuditi poduke o metodama učenja (uvod u akademsko učenje i rad).
- Razvijati inkluzivnu kulturu u visokom obrazovanju (organizirati info dane, antidiskriminirajuće treninge za osoblje i studente).
- Analizirati stanje ustaljenih navika ka unapređenju akademske integracije.
- Procijeniti adekvatnost školarina. Na univerzitetima bi trebalo načiniti reviziju iznosa školarina. Neadekvatnim iznosima nije moguće obezbijediti uslove da se pod određenim kriterijima omogući stipendiranje socijalno ugroženim kategorijama studenata.

3.3. Organizacija inkluzivnog nastavnog procesa na univerzitetima

Iako je individualizirani pristup i zadovoljenje posve specifičnih potreba studenata jedini ispravan put podrške studentima kako s onesposobljenjem tako i pripadnicima marginaliziranih grupa, ipak postoje i mjere i postupci koji mogu riješiti neka ključna pitanja zajednička pojedinim kategorijama studenata, najčešće definisanim prema njihovom oštećenju. Međutim, za sve studente vrijedi da su fleksibilnost i kompetencije nastavnika i administrativnog osoblja, praćeni osluškivanjem potreba i planiranim sistematskim djelovanjem na njihovom zadovoljavanju, upravo onaj primjeren pristup. Koraci koje potrebno učiniti su:

- Učiniti vidljivom opredijeljenost visokoobrazovnih institucija da teže organizaciji inkluzivnog nastavnog procesa, na svim razinama: od konteksta i prilika u kojima se ističe motiviranost do konkretnih pokazatelja promjena.

- Pristupačnost je jedna od mjera i određena tehnička rješenja pri projektovanju, gradnji i održavanju zgrade obrazovne institucije, ali i samog pristupa toj građevini. Ovakva rješenja bi trebala osigurati nesmetano kretanje, boravak i rad osobama sa smanjenom pokretljivošću.
- Iznaci načine prevazilaženja poteškoća obrazovnih institucija u realizaciji prava na jednak pristup nastavi i obrazovnom procesu koje se prepoznaju i u nedostatnim finansijskim kapacitetima (tehnička opremljenost prostorija, dostupnost asistivnih tehnologija, angažiranje stručnjaka i asistenata u nastavi i sl.) ali i ljudskim kapacitetima, odnosno jačanju i pripremljenosti nastavnog (nastavnici, asistenti, saradnici) i nenastavnog osoblja (zaposlenici u studentskim službama).

3.4. Izrada inkluzivnih kurikuluma i poboljšanje kvaliteta poučavanja

Važan aspekt u osiguranju kvaliteta u učenju i nastavi u visoko obrazovnim institucijama je ponuditi nastavni plan koji će obuhvatiti pitanja slobode, jednakosti i različitosti, te uključivati sve studente kao jednake sudionike nastavnog procesa. Neophodno je ući u redizajn studijskih programa koji će odgovarati potrebama zajednice i potražnji tržišta rada. Potrebno je:

- Prilikom izrade nastavnih planova i programa i redizajna postojećih uključiti procjenu u kojoj mjeri je program pristupačan za sve (npr. studentima sa invaliditetom).
- Osmišljavanje i implementacija strategija učenja i nastave i srodnih aktivnosti, kao i okruženja za učenje, koje trebaju prepoznati pravo studenata sa invaliditetom (da sudjeluju u svim aktivnostima koje se pružaju u okviru njihovog programa studiranja).
- Ocjenjivanje i procjene znanja trebaju biti pristupačne svima da demonstriraju postizanje ishoda učenja i standarda kompetencija.
- Kroz kurikulum izmijeniti sistem procjene znanja i ocjenjivanja, koji za sada ima tendenciju da bude teorijski, pri čemu se studenti procjenjuju na temelju sumativnih postupaka evaluacije. Takve procjene ne mogu ispravno procijeniti sposobnost, disciplinu i predanost.

3.5. Povećanje kompatibilnosti studija sa drugim sferama života

Institucije visokog obrazovanja bi trebale raditi na tome da postanu dio zajednica koje uče o različitostima potencijalnih inkluzivnih grupa studenata, da u skladu sa tim razumiju kako se mijenjaju zahtjevi za vještinama na radnom mjestu, te kao odgovor na to da prilagode poglede na nastavu i učenje, uvažavajući sve vrste različitosti inkluzivnih grupa. Mjere koje je moguće preduzeti kako bi studijski programi bili više kompatibilni sa drugim sferama života su:

- Uspostaviti saradnju između obrazovnih institucija sa biznisima/preduzećima putem uzajamno korisnog partnerstva strukturiranog oko ekonomske i društvene obnove na način da se podstiče kontinuirano učenje, saradnja, inovacije i obnova.
- Visokoobrazovne institucije se mogu efektivnije fokusirati na specifične zahtjeve lokalnih preduzeća i lokalnih zajednica, te u tom kontekstu mogu proširiti pristup u kvalifikacijama i certificiranju, kao i unapređenje vještina.
- Inicirati zajednička istraživanja i korištenje zajedničkih resursa, prostora i opreme između visokoobrazovnih institucija i drugih institucija i privatnih preduzeća u lokalnoj zajednici.
- Akreditacija prethodnog učenja koje daje formalno priznanje učenju na radnom mjestu bi motivirala pojedince i ubrzala njihov ulazak u formalne kurseve treninga i razvoj vještina.

Neprestane promjene i razvoj informacionih tehnologija zahtijevaju specifične kompetencije, a tradicionalna snaga univerziteta bi se ogledala u ponudi profesionalnih kvalifikacija ispod nivoa diploma za razvoj pojedinačnih karijera i specifičnih nedostajućih vještina.

- Organizirati procese razmjene informacija kroz panele, okrugle stolove i diskusije kako bi se stalno bilo u kontaktu sa promjenama.
- Pri univerzitetima otvoriti Centre za cjeloživotno učenje koji bi intenzivirali aktivnosti po prethodno navedenim stavkama.

4. PODRŠKA RAZVOJNIM POLITIKAMA U SEKTORU VISOKOG OBRAZOVANJA

4.1. Procjena troškova inkluzivnog modela organizacije nastavnog procesa

U cilju podrške razvojnih politika u sektoru visokog obrazovanja, uključujući implementaciju socijalne dimenzije na univerzitetima u FBiH, nužno je revidirati finansiranje visokog obrazovanja, odnosno uvesti sistem obrazovanja zasnovan na socijalnoj dimenziji, odnosno integrisati kriterije socijalne dimenzije u finansiranje (podsticaje, raspodjelu budžeta), te shodno tome plan razvoja i finansiranja univerziteta u FBiH.

U svrhu podrške implementaciji socijalne dimenzije na univerzitetima u FBiH, predviđaju se mjere:

- Uvesti ili povećati udio javnog budžeta koji se izdvaja za visoko obrazovanje (odgovornost: vlada kantona). Ova mjera podrazumijeva dugoročno projiciranje bruto društvenog proizvoda za visoko obrazovanje u smislu kombinacije javnih sredstava i privatnih doprinosa;
- Uspostaviti fondove za razvoj inkluzivnog modela visokog obrazovanja (vlada kantona, nadležno ministarstvo);
- Realokacija postojećih sredstava iz budžeta (kantona, FBiH) u svrhu izgradnje i razvoja inkluzivnog modela visokog obrazovanja;
- Korištenje projektnih finansijskih sredstava za izgradnju i razvoj inkluzivnog modela visokog obrazovanja. Pod projektnim finansijskim sredstvima podrazumijevaju se federalni, kantonalni, međunarodni i EU fondovi. Aktivnosti kojima bi se realizovala mjera korištenja projektnih finansijskih sredstava odnosi se na:
 - a) provođenje obuke predstavnika ministarstava, visokoškolskih ustanova, centara za razvoj inkluzivnih praksi, nevladinih organizacija i ostalih relevantnih učesnika o izradi projektnih aplikacija za kantonalne, federalne, međunarodne i EU fondove u području razvoja inkluzivnog modela visokog obrazovanja (odgovornost: FMON, univerziteti u FBiH), te
 - b) uspostavljanje strateških partnerstava nevladinih organizacija sa univerzitetima u smislu optimalnog korištenja finansijskih sredstava. Zajedničko djelovanje pomenutih aktera, podržano projektnim finansijskim sredstvima, usmjereno je na razvijanje konkurentnih zanimanja na tržištu rada za sve kategorije studenata, modernizaciju postojećih obrazovnih programa i drugih naučno-nastavnih metoda u cilju osposobljavanja studenata za uključivanje na tržište rada (odgovornost: NVO, univerziteti).

4.2 Utvrđivanje sistemskih mjera u oblasti visokog obrazovanja

Sistemske mjere za provedbu socijalne dimenzije na visokoškolskim ustanovama u FBiH podrazumijevaju sljedeće:

ERASMUS + CBHE - INCLUSION - 574139-EPP-1-2016-1-AM-EPPKA2-CBHE-JP

- Predvidjeti socijalnu dimenziju kao centralnu mjeru obrazovne politike i osigurati detaljnu kontrolu nad upravljanjem visokoškolskim ustanovama u smislu podrške inkluziji i efekata koje ona ima na socijalnu dimenziju (odgovornost: nadležno ministarstvo obrazovanja i nauke);
- Donošenje akata, odnosno izmjene i dopune postojećih akata (zakona, podzakonskih akata, opštih akata univerziteta) kojima se osigurava razvoj i provedba inkluzivnog modela obrazovanja, te monitoring (odgovornost: nadležno ministarstvo, univerziteti);
- Uspostavljanje/prilagođavanje kriterija i procedura za upis na univerzitete, te prilagođavanje prijemnih ispita na način da odražavaju i prate utvrđene standarde inkluzivnog modela obrazovanja (odgovornost: nadležno ministarstvo, univerziteti);
- Donošenje smjernica za omogućavanje priznavanja kompetencija stečenih izvan obrazovnog sistema, na svim studijskim programima i visokoškolskim ustanovama (prenosivost);
- Umrežavanje i podrška za istraživanje u oblasti visokog obrazovanja na nacionalnom (federalnom) i institucionalnom nivou (analiza utjecaja, evaluacija, kontrola kvaliteta, upitnici koje popunjavaju diplomci), ažuriranje podataka, te pitanja zaštite podataka (FMON, kantonalna ministarstva obrazovanja, univerziteti).

4.3. Integrisanje socijalne dimenzije u strateško planiranje u oblasti visokog obrazovanja i kreiranje odgovarajućih upravljačkih struktura

- Postaviti ciljeve o jednakosti pristupa visokom obrazovanju pripadnika ciljnih grupa, te dodijeliti posebnu stavku budžeta za univerzitete sa ciljem osiguranja stipendija za njih (odgovornost: univerziteti, nadležno ministarstvo);
- Implementirati institucionalne smjernice za osiguranje inkluzivnog modela visokog obrazovanja (odgovornost: univerziteti);
- Uspostaviti adekvatne programe za kontinuirano usavršavanje akademskog i administrativnog osoblja na institucionalnom nivou u smislu implementacije inkluzivnog modela obrazovanja (odgovornost: nadležno ministarstvo, univerziteti, vanjski eksperti).
- Unaprijediti studijske programe i uskladiti ih sa standardima socijalne dimenzije i potrebama tržišta rada (odgovornost: nadležna ministarstva obrazovanja, ministarstva rada i zapošljavanja, ministarstva finansija, visokoškolske ustanove, agencije iz oblasti visokog obrazovanja u BiH, akademska zajednica, predstavnici tržišta rada, studentske organizacije i unije);
- Izraditi smjernice o profesionalnoj orijentaciji zasnovane na socijalnoj dimenziji i javno promovirati informacije kao stimulans za upis na studijske programe za tražene kvalifikacije (nadležna ministarstva obrazovanja, ministarstva rada i zapošljavanja, ministarstva finansija, visokoškolske ustanove, predstavnici tržišta rada);
- Izraditi program za informisanje koji podrazumijeva svaku aktivnost usmjerenu na podizanje svijesti, podsticaj i postignuće studenata koji pripadaju marginaliziranim grupama na pristup visokom obrazovanju (odgovornost: visokoškolske ustanove);
- Imenovati kontakt osobe na svim studijskim programima univerziteta/fakulteta u smislu usmjeravanja i pružanja savjeta i podrške studentima koji pripadaju ciljnim skupinama (visokoškolske ustanove);

- Inicirati i podržati aktivnosti vršnjačkog učenja (odgovornost: visokoškolske ustanove, studentske organizacije).

4.4. Kreiranje ili poboljšanje mehanizama za podršku studentima

Predviđaju se sljedeće mjere u smislu izgradnje institucionalnih mehanizama za podršku studentima:

- Planiranje posebne stavke u budžetu za visokoškolske ustanove sa ciljem obezbjeđenja stipendija za studente koji pripadaju ciljnim skupinama (odgovornost: nadležno ministarstvo obrazovanja, ministarstvo finansija, visokoškolske ustanove);
- Smanjenje troškova studija za studente iz ciljnih skupina (odgovornost: nadležno ministarstvo finansija, visokoškolske ustanove);
- Planiranje mogućnosti višekratnog plaćanja troškova studija, zasnovanog na socijalnoj dimenziji (odgovornost: nadležno ministarstvo finansija, visokoškolske ustanove);
- Razmatranje osiguranja dodatnih grantova za finansiranje ciljnih skupina studenata (odgovornost: nadležno ministarstvo finansija, visokoškolske ustanove);
- Uvesti/ili povećati sufinansiranje troškova studija na II i III ciklusu studija (odgovornost: nadležno ministarstvo finansija, nadležno ministarstvo obrazovanja);
- Preispitati prikladnost ishoda učenja/akademskih postignuća potrebnih za studente sa invaliditetom/hroničnim oboljenjima/specifičnim oštećenjem (ministarstvo za rad i socijalnu politiku, ministarstvo obrazovanja, ministarstvo zdravstva, visokoškolske ustanove, predstavnici tržišta rada).

5. KVANTITATIVNI CILJEVI DO 2022. GODINE

Ukupno devet kvantitativnih ciljeva je utvrđeno u cilju unapređenja socijalne dimenzije u visokom obrazovanju:

1. Povećati broj studenata u inkluzivnom visokom obrazovanju kroz systemske mjere, a u cilju povećanja učešća u učenju i smanjenja isključenosti unutar ili zbog obrazovanja putem:
 - a. povećanja upisnih kvota za primijenjene nauke;
 - b. stvaranja mogućnosti da se upisne kvote pri upisu na studij, odnosno pri direktnom upisu izvan upisne kvote, ograniče na minimalno 20% manje stečenih ukupnih bodova za upis u odnosu na najniže rangiranog kandidata na listi koji je stekao pravo redovnog studenta, te na maksimalno 15% (u odnosu na upisnu kvotu) upisanih kandidata s posebnim potrebama izvan kvote
 - c. uključivanja edukacijsko-rehabilitacijskih i nastavničkih VŠU u izračunavanje faktora vjerovatnoće, a u cilju unapređenja nastavnoga plana i programa visokoškolske ustanove
 - d. prilagođavanja NPP-a inkluzivnom modelu obrazovanja.
2. Unaprijediti pristupačnost okruženja za osobe s invaliditetom kroz uklanjanje arhitektonskih i informacijsko-komunikacijskih prepreka, kao ključni aspekt za njihovo potpuno uključivanje u društvenu zajednicu:
 - a. Obezbijediti kontinuirano uklanjanje arhitektonskih barijera u visokoškolskim ustanovama;

- b. Osigurati da svi novoizgrađeni objekti zadovolje standarde pristupačnosti osobama s invaliditetom;
 - c. Osobama s vizuelnim, slušnim i intelektualnim invaliditetom obezbijediti nesmetan pristup informacijama u odgovarajućim formatima;
 - d. Organizirati i sprovesti edukaciju državnih službenika i namještenika (na federalnom, kantonalnom, općinskom/gradskom nivou) u pogledu pristupa bez prepreka, kako bi se isti upoznali sa potrebama osoba s invaliditetom.
- 3.** Proširiti definiciju studenata s invaliditetom/posebnim potrebama koji mogu ostvarivati specifična prava u visokom obrazovanju uključujući prednost pri upisu na studij, subvencioniranje troškova studija, stipendije itd.
- 4.** Uključiti osobe koje pripadaju nezastupljenim i ranjivim grupama u sve oblasti života ravnopravno sa drugima, posebno u oblasti obrazovanja kroz sljedeće mjere:
- a. Unaprijediti inicijalno obrazovanje nastavnika
 - b. Osigurati kontinuirani profesionalni razvoj nastavnika, stručnih saradnika i menadžmenta škole.
 - c. Obezbijediti pristup savremenim tehnologijama u skladu sa potrebama osoba s invaliditetom.
 - d. Pokrenuti proces transformacije specijalnih odgojno-obrazovnih ustanova u resursne centre inkluzivnog obrazovanja u cilju pružanja usluga stručne podrške, asistencije u nastavi i dr.
 - e. Kreirati i provoditi programe vršnjačke podrške u odgojno-obrazovnim ustanovama.
- 5.** Jačati postojeće urede za studente s posebnim potrebama u okviru svih visokoškolskih ustanova, uključujući i stvaranje mogućnosti za otvaranje „Inkluzivnih ureda“ na VŠU tako da minimalno 20% VŠU ima takve urede.
- 6.** Povećati mobilnost studenata s posebnim potrebama u okviru međunarodne razmjene za 50%.
- 7.** Povećati broj grantova/zajmova za studente s posebnim potrebama za 50%.
- 8.** Promovirati jednake mogućnosti uz stalno povećanje broja studenata iz porodica u kojima niti jedan od roditelja nema univerzitetsku diplomu za 20%.
- 9.** Nastaviti sa programima subvencioniranja za studente s posebnim potrebama uz jasan kriterij uspješnosti studenata.